

◆◆◆ SÁGI GYÖRGY

Ötös püspökszentelés Budapesten és Hamvas Endre érseki beiktatása Kalocsán (1964)*

*„Abból engedni, amiből lehet; hajlíthatatlannak
maradni mindabban, ami az egyház lényegét érinti.”
(Fernando Cento)¹*

*„Mi jobb tehát: ha az Egyház teljes ellenállásba
vonul [...], amelyből a próbatételt kiállva egyszer
győztesen kerül ki, vagy pedig az, ha megpróbálja
gyermekei számára összeszedgetni az önkényuralom
asztaláról lehulló becsület-morzskákat? Az Egyház
[...] szemmel láthatóan nem tehetette meg, hogy ne
gondoskodják a hívek lelki szükségleteiről, mint anya
a gyermekeiről.” (Achille Silvestrini)²*

A fenti idézetek tökéletes keretét adják annak a korszaknak, melyben Rómának a nehéz körülmények dacára biztosítania kellett, hogy az egyes részegyházak püspöki és papi utánpótlása, a lelkek gondozása fennmaradjon a diktatórikus pártállami ellenszélben is.

* Készült az MTA-PPKE Fraknoi Vilmos Római Történelmi Kutatócsoport keretén belül. A tanulmány részben elhangzott előadás formájában „Brezanóczy Pál és püspöktársainak felszentelése 1964-ben (Bepillantás Esty Miklós világi pápai kamarás hagyatékába)” címmel az Egerben megrendezett V. Fraknoi Nyári Akadémián, 2019. aug. 2-án. A felhasznált források törzssanyagát Esty Miklós hagyatékának vonatkozó tétele és Hamvas Endre kalocsai hagyatéka képezte. Előbbi hagyatékot 2014–2015 folyamán rendeztem és digitalizáltam, utóbbit 2011–2012-ben kutathattam érseki engedéllyel, a II. Vatikáni Zsinat zsinati atyáinak dokumentumait feltáró nemzetközi kutatás keretében. Lásd: TÓTH Krisztina, *A magyar zsinati atyák levéltári anyagának kutatása*, in *Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni Zsinat korában. Tanulmányok és inventárium* (Collectanea Studiorum et Textuum II/1) (szerk. Török József – Tusor Péter – Tóth Krisztina; Budapest, Gondolat, 2015) 329–403; SÁGI György, *Esty Miklós pápai világi kamarás hagyatékának rendezése a MTA-PPKE Lendület Egyháztörténelmi Kutatócsoport keretein belül*, in *Levéltári Szemle* (2015) 4/82–99.

¹ Fernando Cento (1883–1973) pápai diplomata, 1958-tól bíboros, 1962–1967 között apostoli főpenitenciárius. FEJÉRDY András, *Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat 1959–1965* (Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2011) 109.

² Achille Silvestrini (1923–2019) pápai diplomata, 1988-tól bíboros, 1988–1991 között az Apostoli Szigetűrtúra, 1991–2000 között a Keleti Egyházak Kongregációjának prefektusa. SILVESTRINI,

XII. Piusz pápa még határozottan elzárkózott attól, hogy engedményekbe bocsátkozzon a kommunista blokk államaival, nem kívánt velük tárgyalni.³ Utódai, XXIII. János és VI. Pál pápák már egyre inkább arra törekedtek, hogy ezekben az országokban rendeződjön a helyi egyházak helyzete. Törekvéseiket hol átmeneti, hol tartósabb siker koronázta. Ehhez természetesen arra is szükség volt, hogy az állam, jelen esetben a magyar állam hozzáállása is megváltozzon; az 1960-as évektől nem a püspökkinevezések gátolásával akarták már befolyásolni az egyház működését, hanem a számukra megfelelő, elfogadható püspökökön keresztül.⁴ A Magyar Népköztársaság az egykori főkegyúri jogra hivatkozva magának vindikálta a jogot, hogy beleavatkozzon többek között a püspöki székek betöltésének kérdésébe. Ezt a gyakorlatot erősítette meg az 1951. évi 20. tvr., mely állami hozzájáruláshoz kötötte a vezető katolikus egyházi hivatalok betöltését.⁵ Az Apostoli Szentzsék azonban – teljesen jogszerűen – a püspöki székek betöltésének jogát magának kívánta fenntartani már az 1920-as évektől, noha a főkegyúri jog megszüntetését nem mondták ki akkor, csupán kijelentették, hogy átmeneti időre a kánonjogi rendelkezések lépnek életbe.⁶ A magyar állam és a katolikus egyház viszonyának rendezése irányába tett lépéseket jelzik a Szentzsék részéről Agostino Casaroli pápai diplomata magyarországi diplomáciai útjai.⁷ A Casaroli nevével fémjelzett Ostpolitik keretén belül az olasz pap 1963. május 7–9. között tárgyalat először hazánkban.⁸ A tárgyalások előkészítésében fontos szerep jutott Hamvas Endre⁹ csanádi megyéspüspöknek,

Achille, *Bevezető*, in Casaroli, Agostino, *A türelem vértanúsága. A Szentzsék és a kommunista államok (1963–1989)* (Budapest, Szent István Társulat, 2001) 12.

³ SZABÓ Csaba, *A Szentzsék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években* (Budapest, Szent István Társulat, 2005) 35. Vö. SÁGI György, *Brezanóczy Pál útkeresése Egyház és pártállam között*, in *Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni Zsinat korában* 143.

⁴ SZABÓ 36.

⁵ Az 1957. évi 22. tvr. terjesztette ki ezt a protestáns egyházakra vonatkozóan is.

⁶ TÓTH Krisztina, *A főkegyúri jog a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja agendáján 1920 körül*, in *Magyarország és a római Szentzsék II: Vatikáni magyar kutatások a 21. században* (Collectanea Vaticana Hungariae I/15) (szerk. Tusor Péter – Szóvák Kornél – Fedeles Tamás; Budapest – Róma, Gondolat – MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, 2017) 349; továbbá: BALOGH Margit – FEJÉRDY András – SZABÓ Csaba, *Az 1964-es magyar-szentzséki részleges megállapodás*, in *ArchívNET* (2018) 6. sz., <http://www.archivnet.hu/az-1964-es-magyar-szentzséki-reszleges-megallapodas> (Az okmány első kötelezvénye: a püspökök kinevezése) (2019.11.11.).

⁷ CASAROLI, Agostino, *A türelem vértanúsága. A Szentzsék és a kommunista államok (1963–1989)* (Budapest, Szent István Társulat, 2001); vö. ADRIÁNYI Gábor, *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy* (Budapest, Kairosz, 2004); SZABÓ Ferenc SJ, *A Vatikán keleti politikája közelről. Az Ostpolitik színe és visszaja* (Budapest, Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, 2012); BARBERINI, Giovanni, *La politica del dialogo. Le carte Casaroli sull'Ostpolitik Vaticana* (Bologna, Il Mulino, 2008)

⁸ BALOGH – FEJÉRDY – SZABÓ (Az első tárgyalások).

⁹ Hamvas Endre (1890–1970), született Hisch Endre, Hamvas András néven is ismert. 1944–1964 között csanádi megyéspüspök, majd 1968-ig kalocsai érsek. 1968-tól haláláig arei címzetes ér-

aki akkor a püspöki kar elnöke volt, és Brezanóczy Pál¹⁰ egri apostoli kormányzónak, akik egyeztetéseken vettek részt Rómában és Bécsben is.¹¹ A Casarolival folytatott tárgyalások folyamán a magyar pártállam azt is kikötötte, hogy az olasz pap kizárólag a két nevezett magyar egyházi vezetővel állhat kapcsolatban. Mindazonáltal sem ők ketten, sem más magyar püspök nem lehetett jelen a magyar–szentszéki tárgyalásokon. Ettől függetlenül, jelentős előrelépésként könyvelhették el, hogy 1964. szeptember 15-én a két fél között részleges megállapodás aláírására került sor.

Az egyezmény egy okmányból (atto), egy jegyzőkönyvből (protocollo) és két mellékletből (allegato) állt. Utóbbiak közül az első foglalkozott a püspökkinevezések módjával, mely alapján a jövőben az Apostoli Szentszék előzetesen tájékozódott a püspöki kar bevonásával, hogy az állam számára kik lehetnek elfogadható püspökjelöltek, s ennek ismeretében a pápa már államilag „elfogadható” személyeket nevezett ki a püspöki székekre. Így az államhatalom az ő felszentelésüket nem akadályozta meg. Ezen felül, ha új nevek merültek fel a betöltendő püspöki székre, akkor is előzetesen informálódott Róma, hogy van-e állami akadálya a kinevezésüknek. Ha úgy találta, hogy igen, akkor kinevezésüktől, kényszerűen ugyan, de elállt. Így tehát végső soron nem sérült a pápa kinevezési joga, habár azt csak bizonyos szempontok figyelembevételével tudta gyakorolni – egészen 1990-ig. A jegyzőkönyvben rögzítésre került, hogy az állam továbbra is kitartott Pétery József váci és Badalik Bertalan veszprémi megyéspüspökök internálása mellett Hejccén, viszont a jövőre nézve Bárd János kalocsa-bácsi és Endrey Mihály egri segédpüspökök számára kilátásba helyezte a pillanatnyi helyzetükre irányuló esetleges változást. Winkler József¹² szombathelyi segédpüspöki kinevezését államilag elfogadták. Belon Gellért kinevezett pécsi segédpüspök felszentelését és püspöki működését viszont az állam semmilyen körülmények között nem volt hajlandó akceptálni, ezt kategorikusan ki is jelentették. Az 1964-es ötös püspökkinevezést tehát a fentiekben ismertetett szempontokat figyelembe véve hozták tető alá.¹³ Az aláíró felek Prantner József, az Állami Egyházügyi Hivatal¹⁴ elnöke és Agostino Casaroli a Rendki-

sek.

¹⁰ Brezanóczy Pál (1912–1972), 1956–1959 között egri káptalani helynök, majd 1969-ig apostoli kormányzó, végül haláláig egri érsek. 1964-től rotariari címzetes püspök.

¹¹ SÁGI, *Brezanóczy Pál útkeresése...* 144–145.

¹² Winkler József (1905–1981), 1959-től kinevezett szombathelyi segédpüspök, dadimai címzetes püspök, de szentelésére csak 1964-ben került sor.

¹³ BALOGH – FEJÉRDY – SZABÓ (A hozadék). Vö. FEJÉRDY András, *Szentszéki stratégiák a magyarországi püspöki székek betöltésére 1945–1964 között*, in *Történelmi Szemle* (2013) 2/302–304.

¹⁴ Az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársairól lásd: Soós Viktor Attila, *Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája. Az ÁEH szervezeti felépítése, nemzetközi kapcsolatai és dolgozóinak hivatali pályaképe* (doktori disszertáció; Budapest, 2014), <http://doktori.btk.elte.hu/hist/soosviktortatila/diss.pdf> (2019.10.03.).

vüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjának altitkára volt. A szignálaskor jelen volt továbbá Miklós Imre, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökhelyettese, Szilágyi Béla külügyminiszter-helyettes, Száll József római magyar nagykövet és Luigi Bongianino apostoli nunciaturai tanácsos.¹⁵

I. AZ 1964-ES PÜSPÖKKINEVEZÉSEK

A II. Vatikáni Zsinat második ülészaka óta beszédtema volt a magyar pap-ság körében az esetleges püspökkinevezések kérdése – amellet természetesen, hogy kik mehetnek ki a zsinat aktuális szekcióira. Leggyakrabban Hamvas Endre és Brezanóczy Pál nevét emlegették a várható előléptetések, kinevezések kapcsán. Litkei Antal egri főegyházmegyes pap például arra számított, hogy 1963-ban Rómában többek között magyarokat is püspökké fognak szentelni.¹⁶ Casaroli szintén egy 1963-as jelentésében Brezanóczy Pált alkalmas érsekjelöltnek nevezte Egerbe.¹⁷

Az állami hozzájárulás ismeretében VI. Pál pápa végül Hamvas Endre csanádi megyéspüspököt a Grósz József érsek halála óta üresedésben lévő Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye élére állította. Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzót rotariai címzetes püspökké, Ijjas Józsefet¹⁸ csanádi apostoli kormányzóvá és tagaratai címzetes püspökké, Cserhádi Józsefet¹⁹ pécsi apostoli kormányzóvá és melzi címzetes püspökké, Bánk Józsefet²⁰ győri segédpüspökké és materianai címzetes püspökké nevezte ki. Ezenfelül megerősítette Winkler József szombathelyi segédpüspöki és dadimai címzetes püspöki kinevezését, amit, ahogyan a fentiekben az állam és egyház közötti megállapodás főbb pontjait ismertetve már utaltunk rá, az állam a továbbiakban már nem ellenzett.²¹ A kinevezettek szeptember 17-én Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke jelenlétében tették le az államesküt a Parlamentben. Az eskütevőkön kívül jelen volt még Kiss Károly, az Elnöki Tanács titkára, Horváth Richárd, az Elnöki Tanács tagja, Prantner József, az Állami Egyházügyi Hi-

¹⁵ Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, I. Kalocsai Érseki Levéltár, 1. Kalocsai Érseki Hivatal, c. Perszonális iratok (a továbbiakban: KFL, I, 1, c), Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2570/1964.

¹⁶ SÁGI, *Brezanóczy Pál útkeresése...* 147–148.

¹⁷ BARBERINI 62.

¹⁸ Ijjas József (1901–1989), született Ikotity József. 1964-től csanádi apostoli kormányzó, tagaratai címzetes püspök, 1969–1987 között kalocsai érsek.

¹⁹ Cserhádi József (1914–1994), 1964-től pécsi segédpüspök, melzi címzetes püspök, 1969–1989 között pécsi megyéspüspök.

²⁰ Bánk József (1911–2002), 1964-től győri segédpüspök, materianai címzetes püspök, 1969-től váci megyéspüspök, 1974-től egri érsek, 1978–1987 között váci érsek.

²¹ SÁGI György, *Egy katolikus főpap vívódásai. Hamvas Endre csanádi püspök és az államhatárolom, 1961–1964*, in *Egyháztörténeti Szemle* (2013) 2/79.

vatal elnöke és az elnökhelyettes, Miklós Imre, a püspöki kar képviselőjében Kovács Sándor²² és Kovács Vince,²³ valamint a kormány részéről Kállai Gyula, a Minisztertanács elnökhelyettese.²⁴ A püspökök ezt követően szeptember 18-án utaztak ki a II. Vatikáni Zsinat harmadik ülészakára; 17-én Prantner a Gundel étteremben adott ebédet a kiutazó püspököknek és kísérőiknek.²⁵

II. SZERVEZÉSI MUNKÁLATOK

1. Budapest

Hamvas Endre kinevezett kalocsa-bácsi érsek 1964. szeptember 17-én Várkonyi Imrét,²⁶ az Actio Catholica országos igazgatóját bízta meg a püspökszentelések körüli szervezőmunkálatok intézésével, majd 1964. október 12-én az Örök Városban kelt levelével Esty Miklós világi pápai kamarást, az Actio Catholica alelnökét is felkérte, hogy vegyen részt a munkálatok koordinálásában.²⁷ Utóbbi megbízását e feladattal Várkonyi javasolta Hamvasnak a korábbi hercegprímások szolgálatában szerzett évtizedekre visszamenő tapasztalatai és alapos liturgikus ismeretei alapján. Arra nézve, hogy az esemény liturgikus megszervezésében Esty kiváló szolgálatokat tehet, támogatón nyilatkozott Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök, az Országos Liturgikus Bizottság elnöke is.²⁸

Az Esztergomi Főegyházmegye Liturgikus Bizottsága szeptember 30-i ülésén²⁹ döntött a tervezett püspökszentelés részleteiről. Radó Polikárp, a bizottság elnöke javasolta, hogy azt október 28-án, délelőtt fél 11-től tartsák. Ekkor döntöttek arról is – szintén Radó javaslatára –, hogy Körmendi Béla³⁰

²² Kovács Sándor (1893–1972), 1944–1972 között szombathelyi megyéspüspök.

²³ Kovács Vince (1886–1974), 1940-től váci segédpüspök, zara-i címzetes püspök, 1959–1969 között váci apostoli kormányzó.

²⁴ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2570/1964; KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, ikt. sz. nélkül, állameskü okmány, 1964. szept. 17. Vö. SÁGI, *Brezanóczy Pál útkeresése...* 146.

²⁵ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2570/1964.

²⁶ Várkonyi Imre (1916–1983), született Mundsinger Imre Károly. 1958-tól az Actio Catholica országos igazgatója, 1961–1964 között kalocsai káptalani helynök, 1963-tól országgyűlési képviselő.

²⁷ Szent István Társulat irattára, Esty Miklós hagyatéka (a továbbiakban: SZIT, Esty), 4. sorozat, 51. tétel, f. 2; SZIT, Esty, 6. sorozat, 11. tétel, f. 1.

²⁸ SZIT, Esty, 4. sorozat, 51. tétel, f. 2.

²⁹ SZIT, Esty, 6. sorozat, 11. tétel, f. 3.

³⁰ Körmendi Béla (1916–1968), a liturgikus megújulás apostola, 1960-tól tabáni plébános. A forrásszövegben Körmendy Béla (1903–1974) szerepel, aki 1957–1967 között badacsonytördemici plébános volt, de feltételezhetően Körmendiről lehet itt szó, aki a liturgikus megújulás pártolásában jeleskedett.

és Ruppert János legyen a kommentátor, illetőleg a karvezető-előimádkozó, a szertartást pedig Bozzay László szertartásmester és Pálos Iván a fővárosi helynökség titkára irányítsa. Utóbbiaknak kellett összeállítani és betaníttatni az asszisztenciát. Külön rendelkeztek arról is, hogy a szertartásra érkező papok gondoskodjanak maguknak karingeről, és kapcsolódjanak be a szertartásba, énekekbe. Fehér László karnagynak meghagyták, hogy a *De Angelis* gregorián mise dallamait szólaltassa meg az esemény alkalmából. Betoldásként különböző népenekeket és a *Boldogasszony Anyánk* himnuszt nevezték meg, az egész püspökszentelési misét pedig természetesen a magyar és pápai himnuszok zárták. Kikötötték, hogy gondoskodni kell róla, hogy minél több áldoztatást és gyóntatást végző pap legyen a szertartás alatt a templomban. A Liturgikus Bizottság elfogadva az elnöki előterjesztéseket, Schwarz-Eggenhofer Artur apostoli kormányzót bízta meg, hogy a döntésekről tájékoztassa a szervező Actio Catholicát, vagyis lényegében Estyt. Összeírták, hogy milyen liturgikus ruhából, kellékből, egyéb tárgyból hány darabra lesz szükség, és melyiket hová kellene majd elhelyezni a Szent István-bazilikában.³¹

Schwarz-Eggenhofer október 9-én Várkonyi Imrének, a szervező Actio Catholica országos igazgatójának írt levelében már örömmel jegyezte meg, hogy az előkészület munkálatai szépen haladnak előre. Radóék további, Várkonyinak küldött javaslatait úgy jellemezte, hogy elvenni belőlük nem volna tanácsos, de okos kiegészítésektől sem lenne érdemes tartózkodni. Schwarz-Eggenhofer arra is biztatta Várkonyit, hogy ha lenne valami, amit az Actio Catholica részéről nem tudnak vállalni, azt bátran jelezze neki.³² Október 12-i válaszában Várkonyi, bár jónak tartotta az esztergomi Liturgikus Bizottság javaslatait, úgy vélte, hogy mivel már csak két hét van hátra a püspökszenteléséig, azok már túl későn érkeztek.³³

Október 12-én Brezanóczy képviselőjében Csontos Barna egri irodaigazgató kereste fel Budapesten Estyt, hogy egyeztessen vele a liturgikus kellékek ügyében. Október 15-én kelt leveléhez mellékelte egy listát is az után érdeklődve, hogy egyéb szükséges dolgok beszerzésére szükség van-e még.³⁴ Október 22-én Csontos Estynek arról számolt még be, hogy Brezanóczy a számára megküldött címerterveket nem fogadta el, azt jelezte vissza Rómából, hogy majd ott tervezet magának.³⁵ Párhuzamosan megkezdődött a meghívandók és meghívottak listájának összeállítása, a szükséges üléshelyek, kísérők számának felmérése; köztük a szentelésen részt vevő papoknak, szerzeteseknek, a szentelendők családtagjainak, rokonainak és ismerőseinek,

³¹ SZIT, Esty, 6. sorozat, 11. tétel, f. 4.

³² SZIT, Esty, 4. sorozat, 51. tétel, f. 1.

³³ Uo. ff. 2–3.

³⁴ SZIT, Esty, 6. sorozat, 11. tétel, ff. 11–12.

³⁵ Uo. f. 13.

barátainak összeírása.³⁶ Esty hagyatékában a szentelésekre vonatkozó tételben legrészletesebben Brezanóczyval kapcsolatban maradtak fenn ezek az információk, adatok.

A kinevezettek a rendező Actio Catholica számára megküldték, megküldték választott jelmondataikat is.³⁷ Az egyházmegyéből – nem csak az érintettekből – október elejétől folyamatosan érkeztek Estyhez a visszajelzések és megkeresések, pontosítások, azzal kapcsolatban, hogy a püspökök, kanonokok közül kik szándékoznak részt venni a jeles eseményen és milyen kísérettel, valamint ebből hány fő kíván asszisztenciaként részt venni az ötös szentelésen.³⁸ A Magyar Postával egy alkalommal még így is meggyűlt a bajuk a szervezőknek. Jelesül Dudás Miklós hajdúdorogi görögkatolikus megyéspüspök nevében Bacsóka Pál püspöki titkár írt Estynek október 15-én, jelezve, hogy ők a sajtóból értesültek csak arról, hogy kiküldték a püspököknek a hivatalos meghívókat, továbbá, hogy a részvételhez jelentkezés is szükséges. Mivel nem volt biztos benne, hogy az utóbbi kitétel a püspökökre is vonatkozik-e, a biztonság kedvéért Bacsóka Dudás nevében bejelentkezett. Ezt október 20-án kelt levelében a püspök személyesen is megerősítette.³⁹

Szegedről Pataky Kornél püspöki irodaigazgató október 16-án kelt levelében reagált Esty korábbi megkeresésére. Ebben biztosította, hogy a korábban számukra is megküldött lista szerint a szentelésen szükséges paramentumokat⁴⁰ időben fel fogja küldeni Pestre; amikor Hamvas felszerelését az Actio Catholica teherautójával átszállítják Kalocsára, akkor Ijjas liturgikus öltözetét is átadják majd továbbításra Estynek. Pataky a leköszönő csanádi megyéspüspök, kinevezett kalocsa-bácsi érsek helyébe lépő Ijjas kinevezett csanádi apostoli kormányzó nevében ígérte a gördülékeny együttműködést. Jelezte továbbá, hogy ha valamely szükséges kellék még hiányzik a szentelés szertartásához – itt elsősorban a zöld zsinóros mellkeresztre, a pileólusra és a gyűrűre gondolt –, Ijjas bizonyára hozni fogja, rendelkezhet már azokkal. Ijjas asszisztenciájának kérdését is egyeztetették.⁴¹ Ezzel kapcsolatban Pataky megjegyezte, hogy ő, mivel a csanádi káptalan nevében lesz jelen, nem tud majd asszisztálni, Szegedről tehát erre csak egy főt tudnak küldeni, így még egyet kellene helyben biztosítaniuk.⁴²

³⁶ Uo. ff. 15–23.

³⁷ Uo. f. 25.

³⁸ Uo. ff. 26–41.

³⁹ SZIT, Esty, 6. sorozat, 11. tétel, f. 28 és f. 36.

⁴⁰ Értsd: liturgikus ruhák.

⁴¹ SZIT, Esty, 6. sorozat, 11. tétel, f. 29.

⁴² Uo. f. 32.

2. Kalocsa

A püspökszentelés megszervezésével párhuzamosan zajlott Hamvas Endre kalocsai beiktatásának előkészítése. 1964. október 22-én Kalocsán kelt levelében Várkonyi Imre kalocsai káptalani helynök örömét fejezte ki, hogy Hamvas Endre személyében betöltésre kerül a kalocsa-bácsi érseki szék, egyúttal Estyt is meghívta a székfoglaló misére.⁴³ Ismerve a háttértörténetet, feltételezhetjük, hogy Várkonyi öröme nem volt osztatlan, mivel amint Hamvas kinevező bulláját bemutatták a káptalannak, az ő káptalani helynöksége megszűnt. Ismeretes, hogy személyét káptalani helynökként csupán az Állami Egyházügyi Hivatal nyomására fogadták el a kanonokok, ők maguk eredetileg Kujáni Ferenc⁴⁴ nagyrépostot szerették volna a főegyházmegejére, döntésükhöz az állam nem járult hozzá, így végül kényszerből elfogadták Várkonyit.⁴⁵ Utóbbi együttműködött az állammal a XXIII. János által kinevezett apostoli kormányzó, Bárd János segédpüspök ellehetetlenítésében, így továbbra is maradt a káptalani helynök, míg a kinevezett apostoli kormányzót internálták.⁴⁶ Erről – azaz, hogy Bárd nem nyert állami hozzájárulást, így a kormányzást nem vehette át – képmutató módon sajnálkozva értesítette annak idején az Apostoli Szentszék, s egyúttal kifejezte, hogy készséggel vállalja az érsekség további vezetését.⁴⁷ Az új érsek kinevezése számára látszólag egyházi téren visszalépésnek minősülhetett, viszont az Actio Catholica országos igazgatójaként és békepaként továbbra is fontos maradt, nem beszélve arról, hogy 1963-tól élete végéig országgyűlési képviselő is volt.

Hamvas szeptember 29-i Rómában kelt levelében tájékoztatta Kujáni Ferenc kalocsai nagyrépostot, hogy egy hónap múlva érkezik Kalocsára. Erről a nagyrépost beszámolt a Kalocsai Főszékesegyházi Káptalannak, amely örömmel fogadta a hírt.⁴⁸ Kujáni október 10-i válaszában hívta fel az érsek figyelmét arra, hogy ne felejtse el a palliumot Rómában kérni és majd magával hozni.⁴⁹ A palliumügy már Kujáni jelzésétől függetlenül is némi gondot okozott Hamvasnak. A kérdésről levél útján konzultált Esty Miklóssal, aki szeptemberben gyakorlati és egyéb hasznos tanácsokkal szolgált

⁴³ SZIT, Esty, 6. sorozat, 11. tétel, f. 41.

⁴⁴ Kujáni Ferenc (1890–1964), 1951-től kalocsai érseki általános helynök, 1931-től kanonok, 1959-től nagyrépost.

⁴⁵ SÁGI György, *A kalocsai érseki szék 1961-es megüresedése*, in *Egyháztörténeti Szemle* (2016) 3/37–44.

⁴⁶ Uo. 51–54.

⁴⁷ KFL, I, 1, c, 3178/1961.

⁴⁸ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2714/1964.

⁴⁹ Uo.

neki. Hamvas ugyanis bizonytalan volt abban, hogy mikortól viselheti a palliumot. Esty javasolta, hogy mielőbb kérje annak konferálását írásban, ott helyben, Rómában.⁵⁰ Hamvas így is tett, és ahogy Esty előre megmondta, Alfredo Ottaviani protodiakónus bíborostól néhány napon belül át is vehette a palliumot. Esty különböző kánonokat is citált a kinevezettnek, arra az esetre, ha nem menne gördülékenyen a dolog, például hogyan kellene eljárni akkor, ha nem tartanának a zsinat ideje alatt konzisztóriumot. Példaként említette Czapik Gyula néhai egri érseket, aki mivel XII. Piusz ritkán hívott össze konzisztóriumot, 1943-ban azon kívül kérte palliumát. Akkor Czapik ezt nem kapta meg, de – átmenetileg – dispenzációt szerzett a viselése alól, így hiánya nem akadályozta metropolita érseki működésében. Ténylegesen 1946-ban vehette át palliumát. Mindazonáltal a világi pápai kamarás kiemelte, hogy ha meg is kapja Hamvas, a budapesti püspökszentelésekkel nem viselheti, majd csak székfoglalóján.⁵¹

Az is felmerült, hogy nem volna-e szerencsésebb Hamvas érseki székfoglalóját egy héttel a budapesti püspökszentelések elé helyezni. Esty ez ügyben az Állami Egyházügyi Hivatalt is megkereste még szeptember folyamán, de végül nem történt változás a dátumok tekintetében. Maradt november 1.⁵² A volt gentiluomo ugyanis úgy vélte, hogy a szokásos temetőjárások miatt a papok és a hívek egy része esetleg nem tud részt venni az ünnepi szertartáson, ha mindenszentek ünnepén tartják, tekintve, hogy másnap halottak napja. Esty hiába hozta fel gyakorlati érvként azt is, hogy korábbi beiktatás esetén a zsinati atyák is hamarabb vissza tudnának utazni Rómába.⁵³ Az Állami Egyházügyi Hivatal számára ezek nem voltak szempontok.

Várkonyi szeptember 17-én kelt ünnepélyes körlevelében hozta hivatalosan a Kalocsa-Bácsi Főegyházmege papsága és hívei tudomására az új főpásztor kinevezését.⁵⁴ A kalocsai szervezésért káptalani helynökként ő felelt. Az érseki lakrész rendbetételéről október 3-án – Grósz József érsek halálának harmadik évfordulóján – rendelkezett. Ennek keretében modernizálást is végrehajtottak (például a fürdőszobába villanybojlert szereltek). Az érsek megbízásából Várkonyi állította össze a meghívandók listáját, és gondoskodott a meghívók szétküldéséről.⁵⁵ A főegyházmege papságát körlevelben

⁵⁰ SZIT, Esty, 6. sorozat, 11. tétel, ff. 46–47.

⁵¹ SZIT, Esty, 6. sorozat, 11. tétel, f. 47. Az érsekek a palliumot egyháztartományuk területén viselhetik.

⁵² A levélen 1964. szept. 2-i dátum szerepel ugyan, de feltehetően a második számjegy lekopott az iratról, ugyanis a püspökök kinevezésére is csak szept. 15-én került sor a részleges megállapodás alapján.

⁵³ SZIT, Esty, 6. sorozat, 11. tétel, f. 48.

⁵⁴ VÁRKONYI Imre, *Dr. Hamvas András kalocsai érsekké történt kinevezése (2714/1964)*, in *Litterae circulares ad venerabilem clerum Archidiocesis Colocensis et Bacsiensis anno 1964. dimissae* [Kalocsai Főegyházmegei Körlevelek, 1964] (Kalocsa, k.n., 1965) 21–22.

⁵⁵ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalialia 1964–1965, 2735/1964; KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I.

hívta meg a november 1-jei beiktatási misére.⁵⁶ Az egyes plébánosok, káplánok egyénileg jelezhették részvételi szándékukat.⁵⁷ Hamvas pedig Kujáninak címzett október 12-i levelében hívta fel a figyelmet arra, hogy másnap – november 2-án – reggelire is vendégül kell majd látni a megjelent és ott tartózkodó papságot (szendvics, bor, sör, tea stb.).⁵⁸

Hamvas átköltözését Szegedről Kalocsára már október első felében elkezdték szervezni. Ő maga Kujáni Ferenc kalocsai nagyprépostnak és Várkonyi káptalani helynöknek egyaránt megírta, hogy szeretné, ha hűgái kalocsai elhelyezéséről is mielőbb intézkednének.⁵⁹ Pataky Kornél október 3-án szintén felvilágosítást kért Szegedről az érsektől, azt tudakolva, hogy átköltöznek-e Kalocsára, avagy további intézkedésig még Szegeden maradnak.⁶⁰ Várkonyi magára vállalta, hogy egyeztet a hölgyekkel, és gondoskodik elhelyezésükről, október 7-i levelében azonban megjegyezte, hogy pillanatnyilag a három éve Kalocsáról „eltávozott” – valójában az állam által eltávolított – Bárd János segédpüspök lakrészén kívül nincs a kastélyban üres hely. Ezért a káptalani helynök arra kérte az érseket, hogy legyen kedves a püspökkel ő megbeszélni a dolgot, hogy oda beköltöztethetik-e majd a hölgyeket; ők ugyanis maguktól nem mernek az ügyben lépéseket tenni.⁶¹ Miklós Ferenc szegedi vicerektor az átszállítandó tárgyakról telefonon tájékoztatta Várkonyit. Az intézkedésekről október 9-én kelt levelében Gyetvai Péter általános ökonómus informálta az érseket.⁶² Október 8-i Kalocsáról Rómába címzett levelében Várkonyi a meghívandók listájának mielőbbi megküldését kérte az érsektől.⁶³ Várkonyinak Hamvas már október 15-én jelezte, hogy november 2-án szeretne visszatérni Rómába a zsinatra, az odafelé szóló repülőjegye is már megvolt.⁶⁴ Az érsek arról a szándékáról, hogy október 29-én sze-

Personalia 1964–1965, 2717/1964; KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2869/1964. A meghívókat okt. 21–22-én véglegesítették és küldték el. A püspököktől érkezésük időpontjának visszajelzését kérték, a papoktól pedig okt. 23-ig vártak választ, hogy részt tudnak-e venni az eseményeken. Kérték továbbá, hogy mindenki hozzon magának karinget. Lásd: KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2831/1964; VÁRKONYI Imre, *Érsek urunk székfoglalása (2717/1964)*, in *Litterae circulares... 1964* 23.

⁵⁶ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2717/1964.

⁵⁷ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2831/1964.

⁵⁸ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, ikt. sz. nélkül, Hamvas Endre levele Kujáni Ferencnek, 1964. okt. 12.

⁵⁹ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2767/1964.

⁶⁰ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, ikt. sz. nélkül, Pataky Kornél levele Hamvas Endrének, 1964. okt. 3.

⁶¹ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, ikt. sz. nélkül, 1964. okt. 7.

⁶² KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2767/1964.

⁶³ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, ikt. sz. nélkül, Várkonyi Imre levele Hamvas Endrének, 1964. okt. 8.

⁶⁴ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, ikt. sz. nélkül, Hamvas Endre levele Várkonyi Imrének, 1964. okt. 15.

retne Kalocsára költözni, Gyetvait is egy hónappal korábban értesítette. Ugyanekkor jelezte már neki, hogy hűgait is mindenképpen viszi magával Kalocsára.⁶⁵

III. AZ ÖT ÚJ PÜSPÖK FELSZENTELÉSE

A magyar püspökök MALÉV-géppel érkeztek haza Rómából 1964. október 26-án valamivel délután 4 óra után az új püspökök két nappal későbbi felszentelésére. Hamvas már október 12-én Gyetvainak írt levelében jelezte Rómából Budapestre érkezésének várható idejét, kérte, hogy jöjjenek érte a repülőtérre autóval, és legyen ott titkára is, Antal Géza. Végül ugyanazzal a géppel érkezett valamennyi püspök. Egyházmegyéik papjain kívül az Állami Egyházügyi Hivatal részéről Nagy László főosztályvezető és Herling Jakab csoportvezető üdvözölte őket. A két politikus a püspököket és papokat a repülőtér fogadótermébe kísérte, ahol Várkonyi, Esty és Szántay István, az Actio Catholica országos elnökségének főtítkára várta őket.⁶⁶ A hazáérkezők beszámoltak róla, hogy a szükséges belső és külső előkészületek Rómában részükéről már megtörténtek. A felszentelendők lelkigyakorlaton vettek részt, valamint a szükséges két esküt is letették, az egyiket Ottaviani bíboros, a másikat Santiago Luis Copello bíboros előtt. VI. Páltól teljes püspöki díszöltözetet kaptak ajándékba, hozzá való fehér és aranyozott mitrával, valamint ezüst pásztorbotot és mellkeresztet, illetve két-két gyűrűt. A pápa köszöntőlevelet is adott nekik, azzal a céllal, hogy a szentelés után felolvassák a templomban; így kívánta elsőként ő köszönteni az új püspököket.⁶⁷

Az új főpásztorokat az újonnan kinevezett kalocsai érsek, Hamvas Endre szentelte Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök és Kovács Vince váci apostoli kormányzó, zaraï-i címzetes püspök segédletével.⁶⁸ Október 28-án reggel 8 órakor már bezárták a Szent István-bazilika kapuit, hogy a meghívottak számára helyet biztosítsanak. Sokan váraoztak a bazilika előtt egészen a szertartás végéig, hogy legalább így részesülhessenek az új püspökök áldásában. A szentélyben foglalt helyet Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspök, Dudás Miklós hajdúdorogi görögkatolikus megyéspüspök, Papp Kálmán győri megyéspüspök, Endrey Mihály, Bárd János, Szabó Imre, Kisberk Imre segédpüspökök, Legányi Norbert pannonhalmi főapát, Schwarz-Eggenhofer Artur esztergomi és Klempa Sándor veszprémi aposto-

⁶⁵ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2714/1964.

⁶⁶ N. N., *A Szentatya pásztorbottal, mellkeresztel és gyűrűvel ajándékozta meg az új püspököket. Fogadás a repülőtéren*, in *Új Ember* (1964) 44/1.

⁶⁷ N. N. 1.

⁶⁸ A püspökszentelési mise leírása Ijjas Antal beszámolóján alapszik. Lásd: IJJAS Antal, *Öt magyar püspök szentelése a Bazilikában*, in *Új Ember* (1964) 44/1–2.

li kormányzó, valamint Várkonyi Imre kalocsai káptalani helynök, továbbá Peisz Lajos fővárosi helynök és Rozsáli Menyhért győri püspöki helynök. A káptalanok is itt képviseltették magukat. A szentélyben kapott helyet Prantner József, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke és Nagy László főosztályvezető is. Őket Várkonyi Imre és Szántay István kísérte a helyükre. Jelen volt Albert István piarista és Váradi Béla ferences tartományfőnök is. Az Országos Béketanács Katolikus Bizottságát és az Opus Pacist Beresztóczy Miklós, Horváth Richárd és Mag Béla képviselte. A főhajóban a Hittudományi Akadémia és Központi Papnevelő Intézet, valamint más szemináriumok tanárai foglaltak helyet, továbbá az evangéliumi oldalon a magasabb rangú és/vagy pápai címmel rendelkező papok, a leckeoldalon a családtagok és egyéb hozzátartozók, barátok és ismerősök, legelől a szülők és testvérek.⁶⁹ Mikor a harangok megkondultak, az addig a szentélyben várakozó szentelendők asszisztenciájukkal a főkapuhoz mentek, ahová ekkorra megérkezett Hamvas érsek Antal Géza érseki titkár és Kovács Géza mb. irodaigazgató kíséretében. A szervezők részéről a bazilika kapujában Esty köszöntötte az érseket, majd a templom egyházközségének elnöksége.

Fél 11-kor vette kezdetét a püspökszentelési szentmise. Miután az érsek felment a lépcsőn a kapuhoz, átnyújtott neki egy feszületet, amelyet megcsókolt, és szenteltvizet, mellyel meghintette magát, majd a társszentelőket és a szentelendőket is. Ezt követően vonultak be mindannyian először a bazilika baloldali szentségi oltárához, miközben az *Ecce sacerdos magnus* énekelte a kórus, majd innen ünnepi menetben tovább a szentélybe. A szentelő érsek a főoltár legfelső fokánál ült, a felszentelendők a legalsónál. A két társszentelő kétoldalt foglalt helyet. Először Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök társszentelő emelkedett szólásra, Hamvas latinul szólítva meg, kifejezésre juttatva, hogy az Apostoli Szentszék a felsorakozókat püspökké nevezte ki. Majd átnyújtotta az érseknek a kinevező bullákat, aki titkárának adta tovább, hogy olvassa fel azokat. Ezután következtek a szertartásnak megfelelően az érsek által feltett kérdések és a szentelendők válaszai. Ezt követően a társszentelők egyenként kísérték az érsek elé az öt kinevezettet, akik letérdeltek és kezet csókoltak felszentelőjüknek, majd az előírtaknak megfelelően folyt tovább a szertartás. Miután a szentelendők megkapták új püspöki liturgikus ruhájukat, Hamvas a főoltár legfelsőbb fokán, a társszentelők székeiknél térdre ereszkedtek, az öt szentelendő pedig arcra borult a lépcsőzeten, miközben a Mindenszentek litániája zengett. Egy-egy káplán nyakszirtjükre fektette az evangéliumos könyvet, az érsek és a társszentelők kézrátétellel illették a fejüket, majd tonzúrájukra keresztet rajzolva megtörtént a felkenés. Hamvas tenyerüket is megkenete olajjal, felhúzta püspöki

⁶⁹ SZIT, Esty, 6. sorozat, 11. tétel, f. 2.

gyűrűiket, átadta nekik a pásztorbotot és az evangéliumos könyvet. Ezt a békecsók követte. Mindannyian együtt végezték tovább a misét, majd Breznóczy társai és maga nevében két gyertyát, két kenyeret, két apró hordó bort ajánlott fel, s kézcsókra járultak mind az öten az oltár előtt elhelyezkedő érsekhez. Áldozáskor Hamvas az új püspököket áldoztatta meg először. Rendes áldást mondott, majd leült a főoltár elé. A felszenteltek egyenként járultak elé, ő pedig az első társszentelő segítségével húzta fel az új püspökökre kesztyűiket és helyezte fejükre a mitrát. Ezt követően teljes díszben az oltárlépcső felső fokán ültek le odakészített székeikre, két oldalukon mitra nélkül álltak melléjük felszentelőik. Az érsek az oltárnál maradt állva, szólt a *Te Deum*, Kovács Sándor és Kovács Vince, azaz a társszentelők pedig végigvezették a templomon a felszentelteket, akik közösen áldást osztottak, majd az oltárhoz visszatérve egyenként adták áldásukat. A szentmise végén a püspökök megölelték egymást.⁷⁰

A püspökszentelést követően az Actio Catholica országos elnöksége délután fél 2-től ebédrel egybekötött fogadást adott a Gellért Szállóban.⁷¹ Hamvas a fogadás után többedmagával autóval elindult Kalocsára, és a délután folyamán meg is érkezett új székvárosába. A canonica processio lefolytatására másnap, október 29-én fél 11-től került sor, hogy később ezzel már ne kelljen foglalkozni, és a november 1-jei beiktatási mise után mielőbb visszaindulhasson Rómába, a zsinatra.⁷²

IV. NÉGY KALOCSAI FŐEGYHÁZMEGYÉS PAP HALÁLÓS AUTÓBALESETE

Hamvas kinevezési bulláját október 28-án Kujáni Ferenc nagyrépost vette magához Budapesten. Ő is részt vett az ötös püspökszentelésen, és délután a bullával együtt autóval indult haza Kalocsára Sztrilich Károly megbízott főesperes, keceli esperes plébános, Kovács Vince ifjabb mesterkanonok, főszékesegyházi plébános és Mihályfi István kalocsa-eperföldi plébános társaságában.⁷³ Mihályfi vezette Volkswagen 1500 típusú kocsiját.⁷⁴ 17 óra körül indultak Kalocsára Budapestről. Az 51-es úton haladva Dunavecscsénél 17.50

⁷⁰ IJAS 1–2.

⁷¹ SZIT, Esty, 6. sorozat, 11. tétel, ff. 5–6. A menü az alábbi volt: erőleves apró májgombóccal, svéd vegyes ízelítő, vajas borjúfilék párizsi körettel, Gellért puding, gyümölcstál. Ezt követően kávéztak, továbbá az étkezés mellé vermutot, kecskeméti barackot, csopaki rizinget, esetleg Törley reserve-t ihattak.

⁷² KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, ikt. sz. nélkül, Hamvas Endre levele Várkonyi Imrének, 1964. okt. 15.

⁷³ Eredetileg Kujáni köszöntötte volna a tervek szerint délután 6 óra körül Kalocsára megérkező érseket, majd a nagyebédlőben vacsoráztak volna a kanonokokkal, ott lakó papokkal.

⁷⁴ A típus a Bogárnak egy továbbfejlesztett változata.

BREZANÓCZY PÁL PÜSPÖKKÉ SZENTELÉSE ALKALMÁVAL ESTY MIKLÓS TÁRSASÁGÁBAN
Budapest, 1964. október 28. (SZIT, Esty 1. sorozat, 14. tétel)

körül egy be nem látható, balívű kanyart követően 65 m-re állt a menetirány szerinti jobb oldalon a kalocsai Sütőipari Vállalat teherautója. Szemből a másik sávban egy másik személygépkocsi érkezett. A kanyarban 90–95

km/h-val haladó Mihályfi észlelve a szembejövő autót szabályszerűen tompított fényre váltott, így azonban késve észlelte az előtte az úton kivilágítva álló tehergépkocsit. Fékezett, de az ütközést már nem kerülhették el. 65–70 km/h-s sebességgel történt meg a karambol. A teherkocsi a lendülettől előrébb lendült, a négy pap a kocsival visszafelé pördült, és az autó súlyosan roncsolódott. A teherkocsiba beszállni készülő sofőr, Lakatos László és utasa, Kovács Gergely nem sérültek meg, ahogyan autójukat sem érte kár. A szemből érkező Szalay Benő állatorvos gépkocsijában is csak anyagi kár keletkezett.⁷⁵ A négy pap közül hárman azonnal szörnyethaltak, Kujáni nagypópost még 40 percig életben volt, de Antal Géza érseki titkár november 10-i feljegyzése szerint, amikor ők odaértek, már eszméletlen volt. Az utolsó kenetet a helyszínre érkező dunavecsei lelkész, Máthéffy Brunó kármelita szerzetes adta fel mind a négyüknek.⁷⁶

Igaz, Antal az 1980-as években már úgy számolt be az esetről Kujáni unokaöccsének, hogy amikor 20–25 perccel a baleset után a helyszínre értek az érsekkel – ők szintén Kalocsára tartottak –, Kujáni eszméleténél volt, de már csak szemhéjaival tudta jelezni, hogy felismeri őket. Antal azt is mondta Kujáni Györgynek, hogy az utolsó kenetet ő adta fel. Feltehetően a baleset utáni feljegyzés lehet a hitelesebb, az unokaöccsel való beszélgetés során kegyes hazugságról lehetett szó. Annak elhitéseivel, hogy ismerős volt mellette utolsó perceiben, akivel, ha korlátozottan is, de kommunikálni tudott, vélhetően vigasztalást akart nyújtani a rokonságnak.⁷⁷

A helyszínre érkező Hamvast és a vele lévő aulistákat is mélyen megrázta, amit a baleset helyszínén láttak. A rendőrség már helyszínel, és orvost, mentőt is hívtak. Mindnyájukat letaglózta paptársaik holttesteinek látványa, akikkel pár órával korábban Budapesten még az öt új püspök felszentelését ünnepelték. Az érsek és kísérete zavart lelkiállapotban indult tovább Kalocsára. Talán ennek tudható be, hogy csak később jutott eszükbe, hogy a kinnevezési bullák Kujáninál voltak, így visszafordultak a tragédia helyszínére. A roncsban, ahol korábban a nagypópost ült, megtalálták a bullákat tartalmazó tokot, amely megsérült ugyan, de a bullák épek voltak. A helyszínelők engedélyezték ezek magukhoz vételét. Ezt követően szomorú hangulatban folytatták útjukat az érseki székvárosba.⁷⁸

Tasnádi Elek közlekedési ügyész a Bács-Kiskun Megyei Főügyészség nevében a szükséges eljárást elindította Mihályfi ellen, foglalkozás körében⁷⁹

⁷⁵ KFL, I, 1, c, Kujáni Ferenc, 3223/1964.

⁷⁶ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2966/1964.

⁷⁷ Kujáni György szíves szóbeli közlése (Budapest, 2016. febr. 19.); KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2966/1964.

⁷⁸ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2966/1964.

⁷⁹ A dokumentumban így szerepel a jogi terminus.

elkövetett halált okozó gondatlan veszélyeztetés büntetében, de tekintve, hogy ő is elhunyt, az eljárást egyúttal meg is szüntette. A holttestek kiadását engedélyezték a családok számára.⁸⁰ A tragédiáról értesülve VI. Pál pápa is részvétét nyilvánította november 5-én.⁸¹ Hamvas érsek november 6-án kelt körrendeletében emlékezett meg az elhunytakról.⁸²

A tragikus baleset szomorú ténye rányomta bélyegét az október 29-i és november 1-jei érseki beiktatásra és székfoglalásra is. A kinevező bullát – melyet eredetileg Kujáni nagyprépost hozott volna előző nap Kalocsára – október 29-én mutatta be az érsek a káptalannak.⁸³ Mivel a nagyprépostnak a bulla bemutatásában, a beiktatáson és a székfoglaláson fontos szerepe lett volna, elhunytja miatt feladatait rangidősként Horváth Alajos olvasókanonok, érseki helynök vette át.

V. HAMVAS ENDRE ELFOGLALJA ÉRSEKI SZÉKÉT

Október 29-én 10 után 20 perccel száznál több pap liturgikus öltözkében, a kanonokok cappa magnában vonultak a kalocsai érseki kastély elé, várva az érseket. Elöl Engert Jakab hercegszántói káplán vitte a káptalani keresztet. 10 perccel később szólalt meg az érseki nagyharang, amikor Hamvas átvonult a kastélyból a főszékesegyházba. A templomkapuban Horváth kanonok fogadta az érseket, aki szenteltvízzel hintette meg a letérdelő papságot. Ezután az érsek a *Sacerdos et Pontifex* énekére a szentségi oltárhoz vonult egy rövid imára, majd a káptalan tagjait követve a kanonoki sekrestyébe ment. A kinevezési bullákat Hamvas átadta titkárának, Antal Géának, aki Koszterszitz József bácsi főesperesnek adta tovább, aki azt hangosan felolvasta.⁸⁴ Az érsek ezalatt a sekrestyei oltár előtt ült, míg a papság a *Veni creator Spiritust* énekelt. A jogi aktussal végezve, mellyel Hamvas hivatalosan átvette a hatalmat, az érseki keresztet vivő Huszár Ernővel az élen a főszékesegyházi érseki trónszékhez vonult át a főpásztor a kanonokok kíséretében, ahol helyet foglalt. Mellette ült az addigi káptalani helynök, Várkonyi Imre és Horváth Alajos. Ezt követően Kováts Géza mb. irodaigazgató olvasta fel latin és magyar nyelven a kinevezési bullát, majd Horváth felolvasta az előző nap tragikus körülmények között elhunyt Kujáni még korábban erre az alkalomra megírt klasszikus szépségű latin köszöntőbeszédét.⁸⁵ Erre az érsek latinul

⁸⁰ KFL, I, 1, c, Kujáni Ferenc, 3223/1964; KFL, I, 1, c, Kujáni Ferenc, 2898/1964.

⁸¹ HAMVAS Endre, *VI. Pál pápa részvétávirata (2971/1964)*, in *Litterae circulares... 1964* 30.

⁸² HAMVAS Endre, *Halottaink (2898/1964)*, in uo. 29.

⁸³ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2966/1964; KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2831/1964.

⁸⁴ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2944/1964.

⁸⁵ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2946/1964.

válaszolt,⁸⁶ majd magyarul Várkonyi köszöntötte a főegyházmegye papsága nevében az új főpásztort, amit a papság hódolata (gyűrűcsók) követett orgonajátékkal a háttérben.⁸⁷ Ezután Hamvas Endre első érseki szózata hangzott el főegyházmegyéje papjaihoz trónusáról. Beszédét a *Te Deum* követte, amelyet a papság magyarul énekelt Horváth vezetésével. Ő intónálta a *Pro- tector noster* imát is, mely után Hamvas első érseki áldását adta trónjáról. A ceremónia a pápai és magyar himnuszokkal zárult. A kivonuláskor a *Chris- tus Vincitet* énekelte a papság. Míg az érsek átvonult a kastélyba, az érseki nagyharang kongott. Délben a nagyebédlőben a vendégeket büfé jellegű agapé várta.⁸⁸

A november 1-jei székfoglalási mise menete röviden a következő volt: Hamvas 10 órakor cappa magnában vonult át a kastélyból a főszékesegyház- ba, a kapuban a kanonokok és az asszisztencia fogadta. Harangozás közepet- te bevonult, és az adorációt követően helyet foglalt az érseki trónszéken. Ezt követően magyarul olvasták fel a kinevező bullát a papság és a hívek jelen- létében, majd az érsek szentmisét celebrált. Az új érsek az evangélium után beszédet intézett a hívekhez. A szentmise végén a pápai és a magyar him- nuszt énekeltek, majd az érsek harangzúgás közepette visszavonult a kas- télyba, a káptalan és az asszisztencia a kapuig kísérte. Délben sörözésre, is- mét büfé rendszerű agapéra gyűltek össze a meghívottak a szalonban, majd délután 1-kor ünnepi ebédhez ültek a nagyebédlőben.⁸⁹ Az új érsek kineve- zése alkalmából VI. Pál pápa nevében Copello bíboros, apostoli kancellár szeptember 15-én kelt levelében köszöntötte a kinevezettet, valamint ugyan- aznap külön levelet intézett a kalocsai papsághoz és a hívekhez is.⁹⁰

Hamvas röviddel érseki beiktatását követően visszautazott püspöktársai- val Rómába, a II. Vatikáni Zsinatra. Még október 29-én speciális delegátus- nak Várkonyit nevezte ki távolléte idejére a szükséges főegyházmegyei te- endők ellátására.⁹¹ Várkonyi e kinevezése december elejéig tartott, amikor is a volt káptalani helynök – Hamvas, Brezanóczy, Kovács Sándor, Beresztó- czy és Potyondy Imre, a Központi Papnevelő Intézet rektora mellett – Indiá- ba utazott, hogy részt vegyen a magyar katolikus egyház képviselőiben a

⁸⁶ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2947/1964.

⁸⁷ KFL, II. Kalocsai Főszékeskáptalani Levéltár, 1. Főkáptalani magániratok, a. Jegyzőkönyvek, 27. Főkáptalani jkv. 1946. jan. 18. – 1973. febr. 13., 56; KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2831/1964.

⁸⁸ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2966/1964; KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2831/1964.

⁸⁹ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2917/1964.

⁹⁰ KFL, I, 1, c, Hamvas Endre I. Personalia 1964–1965, 2945/1964.

⁹¹ HAMVAS Endre, *Specialis delegatusi megbízások (2913/1964)*, in *Litterae circulares... 1964* 29.

bombayi XXXVIII. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson.⁹² Speciális delegátusként Kováts Géza érseki irodaigazgató váltotta.⁹³

*

A Casaroli-féle részleges megállapodás, melynek hozadéka volt Hamvas érseki beiktatása és az ötös püspökszentelés, fontos mérföldkövet jelentett a magyar katolikus egyház viszontagságos 20. századi történetében. Dankó László kalocsai érsek 1990-es Gazzadában tartott előadásában méltán fogalmazott úgy, hogy „lehetővé tette az egyetemes Egyházzal történő kapcsolatok kiépítését, igaz, szigorú ellenőrzések mellett”.⁹⁴ „Az élet továbbra is nehéz maradt az egyház számára és az Állami Egyházügyi Hivatal ellenőrző tekintete alatt. Az 1964-es megállapodások mindenestre segítettek életben tartani a párbeszédet és a vitát. Az 1967-ben a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkárává kinevezett Casaroli és a kormány képviselői közötti találkozókat felváltva tartották Rómában és Budapesten”⁹⁵ – fogalmazott hasonlóan a magyar Parlamentben Paul Richard Gallagher érsek, a pápai államtitkárság államközi kapcsolatokért felelős szekciójának titkára a „Fejezetek Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolataiból” címmel 2015. április 14-én tartott konferencián.

⁹² SÁGI, *Brezanóczy Pál útkeresése...* 140.

⁹³ HAMVAS, *Specialis delegatusi megbízások* 29.

⁹⁴ DANKÓ László, *A magyar katolikus egyház 1945-től napjainkig*, in *A katolikus egyház Magyarországon* (szerk. Somorjai Ádám OSB – Zombori István; Budapest, Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága, 1991) 79.

⁹⁵ GALLAGHER, Paul Richard, *Agostino Casaroli és a szentszéki–magyar kapcsolatok*, in *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015* (szerk. Fejérdy András; Budapest – Róma, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Balassi Intézet, Római Magyar Akadémia – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2015) 32. „La vita rimase nondimeno difficile per la Chiesa, posta sotto la vigilanza dello Stato e dell’Ufficio per i Culti. Le intese del 1964 servirono, però, a tenere vivo il dialogo e le discussioni grazie ai incontri tra mons. Casaroli, diventato nel 1967 segretario per gli affari ecclesiastici straordinari, e i rappresentanti governativi, che si ripetevano ora a Roma ora a Budapest.”: Uő, *Agostino Casaroli e le relazioni diplomatiche tra la Santa Sede e l’Ungheria*, in *Rapporti diplomatici tra Santa Sede e l’Ungheria (1920–2015)* (a cura di András Fejérdy; Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 2016) 39.